

соціумі, а не ізольовано від інших, вступати в різні контакти – побутові, виробничі, соціальні, та обов'язково мати на них відповіді, реакції, хай навіть і негативні.

Також це доводить, що соціально-прагматичні джерела імпліцитності випливають із соціальних норм комунікації, коли існують слова і теми, що їх мовець не може чи не вважає за потрібне передавати прямим, відкритим текстом. Але в той же час він намагається висловити свою позитивну чи негативну комунікативну реакцію, привернути увагу, або ж завуалювати негативне ставлення до співрозмовника, зробити більш м'якою форму відмови, недовіри, нехтування тощо.

Вигуків ФО, будучи знаками емоційної сфери діяльності людини, узагальнено відображають традиційні етнічні форми сприйняття дійсності, мислення, спілкування, ціннісних орієнтацій. Вони є сигнальними знаками мови та належать до афективних зворотів.

Література:

1. Архангельский В. Л. О понятии устойчивой фразы и типах фраз / В. Л. Архангельский // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. – М.-Л. : Наука, 1964. – С. 102–125.
2. Багдасарян В. Х. Проблема имплицитного (логико-методологический анализ) / В. Х. Багдасарян [отв. ред. Г. А. Геворкян]. – Ер. : Изд-во АН АрмССР, 1983. – 138 с.
3. Баран Я. А. Фразеология: знакові величини : [навч. посіб. для студентів ф-тів іноземних мов] / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
4. Болдырев Н. Н. Категориальный уровень представления знаний в языке : модусная категория отрицания [Электронный ресурс] / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Вып. VII. Типы категорий в языке : [сб. науч. трудов]. – М. : Институт языкознания РАН ; Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010. – С. 45–59. – Режим доступа : <http://boldyrev.ralk.info/dir/index.php?module=Pages&func=display&pageid=2>.
5. Карпова І. Д. Імплицитне заперечення в українській фразеології (аксіологічний і когнітивний аспекти) аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / І. Д. Карпова ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – 18 с.
6. Кузь Г. Т. Вигуків фразеологізми української мови : етнолінгвістичний та функціональний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / Г. Т. Кузь ; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 177 с.
7. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность / Н. А. Лукьянова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1976. – Вып. 5. – С. 3–21.
8. Подюков И. А. Народная фразеология в зеркале русской культуры / И. А. Подюков. – Пермь : ПГПИ, 1991. – 128 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.
10. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : [у 2 т.] / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.

УДК 81.111'42

О. Ю. Качмар,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті описано поняття мовної особистості в сучасній лінгвістиці. Проаналізовано основні рівні структури мовної особистості. Висвітлено взаємовплив мови і суспільства.

Ключові слова: когнітивний, мовна особистість, комунікація, структура, картина світу.

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье описано понятие языковой личности в современной лингвистике. Проанализированы основные уровни структуры языковой личности. Освещено взаимовлияние языка и общества.

Ключевые слова: когнитивный, языковая личность, коммуникация, структура, картина мира.

COMMUNICATIVE AND COGNITIVE ASPECTS OF LANGUAGE PERSONALITY

The article describes the notion of language personality in modern linguistics. It explores cognitive, functional and social aspects of human communication through a multidisciplinary approach for a broad variety of domains. Research in this field has been influenced heavily by developments in related disciplines such as cognitive linguistics, psychology and philosophy.

A key notion of the research is that communication between humans is viewed as a highly flexible and adaptive form of social interaction, in which language plays a central role. It also deals with the interaction of language and society. Humans communicate with each other for a variety of reasons, e.g., to inform, to instruct, to persuade, to deceive, to teach, to learn, to negotiate, to summarize, to express attitudes or emotions, to bond socially. Different purposes are associated with different communicative strategies and the role of language in these strategies varies as well. The article studies how humans try to establish these cognitive, affective and behavioral goals through strategic choices in their forms of interaction. The way humans communicate is highly context-dependent, given that different interactive settings exhibit different communicative norms and conventions.

The article aims to understand causes and effects of different forms of communication in different institutional and social contexts. The main levels of communication structure are analyzed in it.

Key words: cognitive, language personality, communication, structure, world view.

Інтерес до особистісного аспекту вивчення мови істотно зріс в останні роки у всіх дисциплінах, пов'язаних з мовою, – не тільки в лінгвістиці, а й у психології, філософії, соціології. Одним із найбільш цікавих понять, навколо якого розгортається обговорення найбільш цікавих сьогодні проблем загального мовознавства, є поняття «мовної особистості».

Мета статті – всебічно проаналізувати поняття «мовна особистість» та «мовне середовище».

Виходячи з цього, можемо виокремити такі **завдання**:

- 1) розглянути вплив мови на суспільство і суспільства на мову;
- 2) вивчити характеристики мовної особистості;
- 3) виявити основні рівні структури мовної особистості.

Поняття мовної особистості і сам термін були введені в лінгвістику в 30-х роках В. В. Виноградовим [4]. Проблеми формування мовної особистості приділяється велика увага і в сучасних дослідженнях: Г.Богін [3], В.Карасик [7], Ю.Караулов

[8], Л.Л. Славова [12] та В.В. Красних [9], в яких зазначено, що мовна особистість – це людина, що виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, людина, здатна представити себе в суспільстві засобами мови.

Під мовною особистістю маємо на увазі сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), які розрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю.

У сучасній лінгвістичній структурі мовної особистості охоплює три рівні:

1) вербально-семантичний, який передбачає для носія нормальне володіння природною мовою, а для дослідника – традиційний опис формальних засобів вираження певних значень;

2) когнітивний, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складаються у кожній мовній індивідуальності у відносно впорядковану та систематизовану «картину світу», яка відображає ієрархію цінностей. Когнітивний рівень пристрою мовної особистості та її аналізу передбачає розширення значення і перехід до знань, а отже – охоплює інтелектуальну сферу особистості і надає досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини;

3) прагматичний, що фіксує цілі, мотиви, інтереси, установки й інтенціональності. Цей рівень забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний і зумовлений перехід від оцінок її мовної діяльності до осмислення реальної діяльності у світі.

У такому розумінні поняття мовної особистості тісно пов'язане з поняттям світогляду, який є результатом поєднання когнітивного рівня з прагматичним, взаємодії системи цінностей особистості, або «картини світу», з її життєвими цілями, поведінковими мотивами та установками, що виявляється, зокрема, в породжуваних нею текстах.

Мовна особистість є аспектом цілісної особистості людини й характеризується певними структурними характеристиками, що охоплюють наявність особливої ціннісної системи. Доцільно зауважити, що цінності мовної особистості – це сукупність усіх елементів загальної ціннісної ієрархії індивідуального або колективного складників свідомості, пов'язаних з лінгвістичними явищами. Розрізняють два типи подібних взаємозв'язків:

1) лінгвістичні одиниці і категорії є засобом імпліцитного втілення оцінок;

2) лінгвістичні одиниці і категорії є об'єктом оцінювання.

На підставі цих взаємозв'язків можуть моделюватися власне аксіологія мовної особистості та метааксіологія мовної особистості. До того ж, для цього можуть використовуватися не тільки тексти з очевидною системою цінностей чи дидактичні тексти, але й будь-які висловлювання.

Мовна особистість – це особистість, охарактеризована з боку впливу властивої їй мовної культури на особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. В умовах соціально-культурної трансформації суспільства слід надавати особливої уваги специфіці тезаурусу і мовної практики нових соціальних груп, їх перетворенням у традиційні класи та групи з врахуванням флуктуації мовного середовища, його інтегруючих та дезінтегруючих тенденцій.

Якщо вплив культури на мову цілком очевидний і розмаїтий, то питання про зворотний вплив – мови на культуру – залишається відкритим. У науках про людину ще не знайдено підходів, які б дозволили відкрити найглибші внутрішні джерела людської культури, простежити вплив соціокультурних факторів на формування, розвиток і адаптацію особистості. Наприклад, ми не цілком усвідомлюємо, наскільки культурний світ, який людина створила навколо себе, визначений її фізичними і психічними можливостями. А соціокультурні можливості людини настільки різноманітні, що їхнє дослідження породжує питань більше, ніж відповідей. До таких, наприклад, належить проблема впливу соціокультурних факторів на зміни мовного середовища, мовної ситуації в суспільстві.

Погляд на світ, відображений у мові особистості, відображає її ціннісні орієнтації. Мова особистості впливає на її духовний розвиток. Узагалі мова народу впливає на розвиток його соціокультурних рис. Так, В. фон Гумбольдт ще в XIX столітті справедливо відзначав значний вплив мови на духовний розвиток народу, його культуру. У праці «Про різницю будови людських мов і їх впливу на духовний розвиток людства» В. фон Гумбольдт підкреслює: «У кожній мові закладено самобутній світогляд. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні...» [5, с. 80].

Соціокультурні особливості особистості цікавили, як відомо, ще О. Потебню. Він бачив органічну участь національної (етнічної) мови не тільки у формуванні народного світосприйняття, але й у власне розгортанні думки. Вчений підкреслював загальнолюдську цінність кожної мови – у якості ще однієї, відображеної саме в цій мові, картини світу: «Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було б можливим, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох почуттів одним, хоча б це одне було не дотиком, а зором... Для існування людини потрібні інші люди; для народності – інші народності» [10, с. 229]. Необхідно зазначити, що О. Потебня, підкреслюючи різноманітність кожної окремої особистості, у край негативно ставився до асиміляції, вважаючи її процесом, що призводить до знищення особливого в особистості.

Переконання в тім, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови – лежить в основі теорії «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра і Б. Уорфа. Вони прагнули довести, що розбіжності між культурами зумовлені відмінностями в мовах. І хоча ця теорія й дотепер вважається недоведеною, окремі аспекти її вивчення вплинули на інтерес до аналізу впливу соціокультурних особливостей особистості на проблему трансформації не тільки суспільства в цілому, але й багатьох його структур, зокрема, й мовного середовища як одного із суб'єктів соціокультурного процесу [11]. Сучасні вчені, звертаючись до означеної проблеми, прагнуть досліджувати взаємний детермінізм соціальних, культурних і мовних факторів у суспільстві, аналізуючи ті чи інші кореляції між соціокультурними і мовними структурами на широкому географічному й історичному просторі [1; 2; 6]. Як суспільство впливає на мову через особистість, так і мова завжди впливає на суспільство через діяльність особистості, сприяє налагодженню соціальних зв'язків.

Мовне спілкування формує певні мовні спільноти, пов'язані між собою особливою комунікацією, в яких мова може виконувати різні функції. Мовний потенціал суспільства формує особистість, а тому їх можна розглядати як дві системи, що живуть і функціонують у відповідності з потребами й законами суспільства.

Реально постійно відбувається процес інтеграції, адаптації особистості і мови залежно від соціально-лінгвістичної ситуації і типу мови, про яку йдеться. Тому є підстави в науковому аналізі розглянути цю взаємодію (і навіть єдність) шляхом акцентуації мовного в особистості, а саму особистість розглядати як мовну особистість з можливими її варіаціями «етно-мовної особистості», «культурно-мовної особистості» тощо.

Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження і закріплення соціальних відносин і взаємодій. Вона – умова і продукт культури. Пропоноване для введення в науковий ужи-

ток поняття «мовна особистість» передбачає розгляд її мовної складової частини як системно-культурного «ферменту» та механізму її розвитку. Мовна особистість – це, власне, особистість, охарактеризована з боку впливу засвоєної нею мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. Цій особистості, за її функціональною природою, мають бути притаманні певні якості – характеристики, що здатні позитивно впливати на процес соціально-культурної трансформації. Виокремимо такі з них:

- **мовна відкритість і доступність** – націленість на спілкування і прагнення передати ідеї і цінності іншим соціальним агентам;

- **соціально-діяльнісна спрямованість**, пов'язана з інтенсивністю трансформаційних процесів і забезпеченням необхідної динаміки особистісних змін;

- **адаптивно-акумуюча характеристика** як мовний механізм забезпечення пристосування до умов суспільства, що трансформується;

- **соціально-культурна пізнавальна мотивація**, що пов'язується з прагненням «розкодувати» світ і сформувати його індивідуальну мовну модель;

- **мисленнєва індивідуалізація світу** як особистісно-мовна стимуляція пізнання та формування стилю мислення, який відповідає специфіці духовного світу мовної особистості;

- **культурно-репрезентативна (демонстративна)** якісна визначеність мовної особистості, яка знаходить вияв в утвердженні своєї етнічно-національної та культурно-групової приналежності й вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі тощо);

- **естетико-мовний профіль особистості** як цілісний вияв її буття у світі, утвердження її особистісного естетичного світу.

Особливо важливо підкреслити зв'язок мовної особистості, яка, як за своєю природою, так і за соціальною функцією пов'язана з **ментальністю**. Мовна особистість за допомогою базисного елемента культури (мови) нагромаджує, зберігає і передає соціальний досвід від одного покоління до іншого за допомогою сенсно-життєвих орієнтирів. Як зазначає Ф. де Соссюр, «значущість – цінність будь-якого слова визначається всім, що з ним пов'язано» [13], а тому реальний зміст мовного світу особистості залежить від її ієрархії цінностей.

Однак і сам розвиток особистості характеризується соціально-мовною залежністю. Традиційне визначення мовного середовища як такого, що характеризується набором факторів: а) спільність території; б) соціальні і мовні особливості, притаманні народу чи народам, які живуть на даній території» [богин], є недостатнім, бо воно зростає зі специфікою культурного середовища та особливостями соціальних умов, соціокультурною трансформацією загалом. Тому, на нашу думку, у цьому контексті коректніше буде вживати поняття «соціокультурне поліваріантне середовище», яке більш адекватне модернізаційним умовам і дає змогу охарактеризувати цей процес в усій його драматичній складності.

Склад і структура такого середовища зумовлені: а) соціально-мовною структурою суспільства; б) соціально-мовною ситуацією; в) своєрідністю соціально-культурної лінгвістичної ситуації; г) новою структурою культури, що трансформується; д) історичними традиціями мовних взаємин корінної нації з іншими національностями; е) зміною культурного контексту та умов життєдіяльності; є) ціннісними орієнтаціями і соціальними установками суспільства. Такий підхід, що виходить з єдності соціальної, індивідуальної та мовної характеристики людини, дозволяє об'єктивно розглядати мовні зміни, які відбуваються в суспільстві.

Висновки

1. Як суспільство впливає на мову через особистість, так і мова завжди впливає на суспільство через особистість, сприяє налагодженню соціальних зв'язків. Реально постійно відбувається процес інтеграції, адаптації особистості і мови. Тому є підстави розглядати цю взаємодію шляхом акцентуації мовного в особистості, а саму особистість розглядати як мовну особистість.

2. Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві та розвивається, заснована на здатності виражати і закріплювати соціальні відносини і взаємодії.

3. Поняття «мовна особистість» охоплює як системно-культурний, так і особистісний аспекти, адже характер засвоєння мовної культури впливає на особистісні та соціальні якості людини.

Висвітлення комунікативних рис мовної особистості з урахуванням особливостей її тактико-стратегічного потенціалу може слугувати **перспективою** подальших наукових досліджень.

Література:

1. Белл Р. Социолінгвістика: Цели, методы и проблемы / Р. Белл. – М. : Флинта, 1998. – 234 с.
2. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар. – М. : Гнозис, 1997. – 186 с.
3. Богин Г. И. Типология понимания текста / Г. И. Богин. – Калинин : КГУ, 1986. – С. 19–49.
4. Виноградов В. В. О художественной прозе В. В. Виноградов. – М. : МГУ, 1930. – 180 с.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества (1830–1835) / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М. : Наука, 1984. – С. 178–181.
6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; [пер. с англ.] / [сост. В. В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 356 с.
9. Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации : Курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика А. А. Потебня – М. : Наука, 1976. – 326 с.
11. Сепир Э. Коммуникация // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
12. Славова Л. Л. Мовна особистість політика : когнітивно-дискурсивний аспект : монографія / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 358 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Наука, 1977. – 456 с.